

Társas kapcsolatok vizsgálata kisiskolás korú tanulóknál

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Elméleti háttér	4
2.1 A 6-12 éves korú gyerekeknek és társas kapcsolatainak a jellemzése	4
2.2 Csoportok kialakulása.....	7
2.2 Társas kapcsolatok vizsgálatára használt módszerek	10
2.3 A szociometria módszere.....	12
2.3.1 Moreno munkássága, szerepe a szociometriában	12
2.3.2 A szociometria felmérés és szabályai	13
2.3.3 A szociogram	17
2.3.4 A szociomátrix	20
2.3.5 A szociometrikus mutatók	23
3. Az empirikus vizsgálat bemutatása	24
3.1 Kutatás helyének és vizsgálat menetének a bemutatása	25
3.2 A 4. osztály szociogramjának értelmezése	25
3.2.1. Kohéziós mutatók értelmezése.....	26
3.3. Tapasztalataim a szociometriával kapcsolatban	31
4. Összegzés	32
Irodalomjegyzék:.....	33
Mellékletek.....	34
1. sz. melléklet: Kérdőív	34
2. sz. melléklet: Az osztály kölcsönösségi táblázata.....	36
3. sz. melléklet: Az osztály gyakorisági táblázata	37
4. sz. melléklet: Az osztály szociogramja	38

1. Bevezetés

Leendő pedagógusként fontosnak tartom azt, hogy dolgozatom témájának olyan kérdéskört válasszak, amelyből később a munkám során hasznos segítségeket meríthetek. Azért esett a választás a kisiskolás korú gyermekek társas kapcsolatainak a vizsgálatára, mert az iskolában a gyerekek mindennapjait átszövik a különböző társas kapcsolatok, amelyek nagyban befolyásolják későbbi életüket.

Az iskolai élet folyamán előfordulhat, hogy feszültség halmozódik fel az osztály tanulói között. A konfliktusok kiküszöbölése pedig a tanító feladata és ahhoz, hogy hatékonyan tudjon eljárni, ismernie kell, hogy milyen eszközöket vehet igénybe. Természetesen ehhez először az indulatok forrását kell megtalálnia.

Egy adott osztályt homogén társas mezőként is felfoghatunk, mégis az osztályon belül is különböző kis egységek jönnek létre. Ilyen kis egységek például: a párok, baráti összetartozások, testvéri viszonyok, érdeklődési körök alapján kialakult csoportok. Tehát az egyes diákok nem csak önmagukban vesznek részt az osztály életében, hanem kapcsolataikkal együtt. Ezek a spontán társulások, barátságok és versengések formálják a gyerekek személyiségét.

Dolgozatomban igyekszem bemutatni mind a társas kapcsolatok vizsgálatával kapcsolatos legfontosabb elméleti ismereteket mind a kutatás útján nyert gyakorlati tapasztalatokat. Az elméleti háttér bemutatása során jellemezni fogom a kisiskolás korú gyermekek társas kapcsolatait, bemutatom a csoporttá fejlődés szakaszait és ismertetem az általam legfontosabbnak vélt módszereket, amelyekkel a gyermekek társas viszonyulásai feltérképezhetők.

A kutatás által nyert tapasztalatok elemzése előtt röviden bemutatom a vizsgálat helyszínéül választott iskolát és a vizsgálat menetének a lezajlását. Nagyon érdekesnek találom a választott módszert, a vizsgálat elvégzése és elemzése pedig kimondottan izgalmas volt. Remélem dolgozatom az olvasók számára is tükrözni fogja a témához való hozzáállásomat!

2. Elméleti háttér

Mielőtt bemutatnám a vizsgálat helyét és leírnám a kutatás során nyert tapasztalataimat, fontosnak tartom, hogy a kisiskolás korú gyermekek által létrehozott közösségek jellegzetességeiről, közösségeik vizsgálatára használt különböző módszerekről és az általam végzett kutatás folyamán alkalmazott módszer elméleti háttéréről is szóljak.

2.1 A 6-12 éves korú gyerekeknek és társas kapcsolatainak a jellemzése

A kisiskolás korú gyerekek idejük legnagyobb részét az iskolában töltik az osztálytársaikkal, ezért a nagyon fontos az, hogy jó kapcsolat alakuljon ki a tanulók között. Ezek az emberi kapcsolatok fognak később alapjául szolgálni további társas kapcsolataiknak. Az iskolának a tudás átadás mellett a gyerekek lelki egyensúlyára is oda kell figyelni, így a pedagógusoknak megfelelő figyelemmel kell kísérniük a diákok társas interakcióit.

Annak az oka, hogy a gyerekek kit választanak meg barátaiknak az életkori sajátosságaiktól függ. Az életkor növekedésével a barátságok egyre stabilabbak, elmélyültebbek lesznek. A társas kapcsolatok fejlődése, összefüggésben van a gyermekek kognitív előrehaladásával.

Korábbi vélekedéssel ellentétben a gyermekek fejlődését nem szakaszos folyamatként értelmezzük, hanem egy kontinuum mentén képzeljük el. Freud, Piaget és más pszichológusok különböző elméletek alapján különítették el a fejlődési szakaszokat születéstől felnőttkorig.

Sigmund Freud (1856-1939) osztrák neurológus és pszichiáter szerint a szexuális kielégülés minden fajtája állandó marad az emberek élete során és csak a kielégülés formái változnak. A szexuális kielégülés formáit szakaszokra bontotta és a szakaszokat az a testrész határozza meg, amelyet az emberek a kielégítésükre használnak. A pszichoszexuális fejlődés elméletét orális, anális és fallikus szakaszra osztotta fel. Az utolsó szakasz 6 éves korban zárul le. A 6-12 éves kor közötti időszakot a nemi vágyak lappangása jellemzi, más néven a *látencia*. Ennek oka az, hogy az intellektuális és szociális területek előtérbe kerülnek a szexuális vágyakkal szemben. Kb. 12 éves kortól pedig megkezdődik a genitális szakasz. Újra élednek a szexuális kielégülések az ellenkező neműek felé, de már nem a szülők felé irányulnak, és nem fojtják el. Teljes erővel felszínre törnek az előző szakaszban elfojtott szexuális kielégülések. ¹

¹ Cole, M., Cole, S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.

Jean Piaget (1896-1980) svájci pszichológus kognitív fejlődés elmélete alapján különítette el a fejlődési szakaszokat. Az első szakaszt *szenzomotoros szakasznak* nevezte el. Ebben a szakaszban csecsemőkortól 2 éves korukig sorolta a gyerekeket. A második szakasz neve *műveltek előtti szakasz*, amelyben a kisgyermekkorú gyerekek találhatók, tehát 2 éves kortól 6 éves korig. Úgyis mondhatjuk, hogy az iskolába lépés zárja le ezt a szakaszt. A harmadik szakaszba a 6-12 év közötti gyerekeket sorolta és *konkrét műveleti szakasznak* nevezte el. A Piaget által leírt kognitív fejlődésemélet negyedik szakasza a *formális műveleti szakasz*. A szakirodalom szerint ez a szakasz a serdülőkortól indul és 19 éves korig tart.²

A konkrét műveleti szakaszt fogom csak részletesebben ismertetni, mivel ez az a szakasz, amelybe az általam vizsgált gyerekek az életkoruk alapján beletartoznak.

*A konkrét műveleti szakasz jellemzői:*³

A gyerekekben 6 éves kor után egyre nagyobb intimitás alakul ki, a kapcsolatok egyre bensőségebbé válnak. Megnő a kölcsönösségre való hajlamuk is; vagyis ha valaki a kedvükbe jár, ők is tesznek valamit az illetőnek, amivel a másik kedvében járhatnak.

Egyre fogékonyabbak lesznek az osztálytársaik szükségletei iránt. Ők maguk is tesznek azért, hogy a barátságok hosszabb ideig fenn maradjanak, tehát mindinkább igénylik a kapcsolataik tartósságát. A barátság építéséért tett cselekedeteket, dolgokat a barátaiktól is ugyanúgy elvárják. A legtöbb együttműködés a fent említettek ellenére azonban még mindig érdekvezérelt ebben a műveleti szakaszban is. Konfliktusok sokszor vezetnek a kapcsolatok felbomlásához. Az egyik legfontosabb jellemzője ennek a műveleti szakasznak az, hogy a kapcsolatok túlnyomó része az azonos neműek között alakul ki.

Hajlamosak a bűnbakképzésre, egy személyt kiválasztanak az osztályból, akire bizonyos dolgokat zúdíthatnak. A bűnbakképzési hajlamnak a felerősödése rendkívül ártalmas, destruktív kimenetelű is lehet, ha az irányító indulatok állandó táplálást kapnak.⁴

² Cole, M., Cole, S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.

³ N. Kollár Katalin, Szabó Éva (2004, szerk.): *Pszichológia Pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest.

⁴ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

A fent említettekből is látszik, hogy a fejlődés egészét meghatározó folyamatok egyik fő része a szociális kapcsolatokban való részvétel, hiszen a társas világban való eligazodásnak elengedhetetlen feltétele az egyének ezen területen való fejlődése. A gyerekeknek elengedhetetlenül szükségük van a születésüktől fogva az őket körülvevő emberek segítő jelenlétükre. Véleményem szerint az egyik legfontosabb fordulópont a társas kapcsolatok fejlődésében az, amikor a gyerekek iskoláskorúak lesznek. (6-7. év) Ebben a korban gyorsulnak fel azon készségeik és képességeik, amelyek nagyban hozzájárulnak a szociális kompetenciájuk fejlődéséhez. Az egyik legfontosabb szociális kompetencia a kommunikációs készség. Iskolába lépés után ez a készség hatalmas mértékben javulni kezd. Nem csak a verbális, hanem a non-verbális kommunikációs készségük is gyorsabb ütemű fejlődésbe kezd. Javul a mimika és bátrabban kezdik megválogatni a különböző helyzetekben a hanghordozásukat. A kommunikációs területek fejlődése és a önkontrol javulása eredményezi, hogy a kisiskoláskortól kezdődően a gyerekek képesek lesznek a „beszél - hallgató” szerepekben részt venni. Életüknek ettől a szakaszától lesznek képesek megítélni mások szándékait és viszonyulni ezekhez. 8 éves kortól kezdik megfigyelni más személyek rejtett tulajdonságait és megfejteni ezen tulajdonságok különböző indítékait. Ennek megfelelően alaposabban és kritikusabban kezdik megfogalmazni másokra vonatkozó véleményüket, továbbá fontossá válik számukra, hogy véleményük igaz is legyen. Mindezek ellenére azonban az adolescens kor előtt álló gyerekek másokról alkotott jellemzései néha ellentmondóak, egymásról alkotott véleményeik legtöbbször kategorikusak. A már korábban említett fejlődési szakaszok a kortársakkal való kapcsolatfelvétel alapján is elkülönülnek. A gyerekek szocializálódásuk kezdetén még nem kapcsolódnak nagyobb közösségekbe. 6-7 éves korig a *diádikus* kapcsolatok vannak túlsúlyban, tehát a különböző méretű csoportok helyett inkább párokban vesznek részt a közösségeikben. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy ilyen formában relatíve kevés a kooperatív tevékenység a gyerekek között, ami viszont a fejlődésüket nagyban elősegíti. Életkoruk előrehaladtával egyre jobban képesek lesznek a nagyobb csoportokban való beilleszkedésre. Véleményem szerint az agresszív viselkedés arányának csökkenése is nagyban elősegíti az integrációt. Ahogyan a gyerekek egyre jobban közelednek a serdülőkorhoz, annál kevesebbet verekszenek, veszekednek, így egyre könnyebbé válik számukra a csoportokban való részvétel.⁵

⁵ Mészáros Aranka (1997, szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

2.2 Csoportok kialakulása

A tanulók egy osztályközösségben nem csak egyénenként elszigetelten vesznek részt, hanem különböző csoportokban. A csoporthoz való tartozás érzése nagyban befolyásolja személyiségük fejlődését. Csoportban élni azt jelenti, hogy a csoport tagjai együttműködnek, együtt építik a csoportra jellemző kultúrájukat. A csoport fogalmának a meghatározásához *Morton Deutsch* ma is élő amerikai szociálpszichológus csoportdefinícióját választottam. "A csoport két vagy több személyből áll, akik: (1) egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek, (2) a tagok önmagukat minden mástól megkülönböztető egységként szemlélik, (3) bizonyos célok és érdekek pozitív kölcsönös összefüggésének tudata él a tagokban, (4) a tagok interakcióban állnak egymással, (5) a tagok céljai egymást kölcsönösen feltételezik, és e célok elérésére együttesen törekszenek, (6) a huzamos időn át fennálló csoportokban normarendszer alakul ki, mely szabályozza és irányítja a tagok interakcióit, (7) szabályok sora alakul ki, melyeknek mindegyike a tagok meghatározott tevékenységeit, kötelezettségeit és jogait feltételezi." ⁶

Az óvodából az iskolába lépés során egy új csoport alakul ki: az osztály. Természetesen az osztályban is létrejönnek kisebb csoportok, amelyek egymástól eltérő, a működésükkel kapcsolatos jellemzőkkel bírnak. Közös azonban csoporttá fejlődésük lépései. Ezek a lépések megtalálhatók az osztály, mint nagy csoport alakulásában is. Bármilyen csoportról is legyen szó, azonnal nem alakul ki a csoporttagokban a csoporthoz való tartozás érzése és szükség van ahhoz is elegendő időre, hogy a csoport összeszokjon. *Morton Deutsch* szociálpszichológus csoportdefiníciójából és a korábbi tanulmányaimból kiindulva a csoporttá válás feltételit a következőképpen ismertetem a dolgozatomban. Az első feltétele az, hogy az emberek ébredjenek egymás jelenlétének a tudatára. Továbbá igényeljék a másokkal való együttműködést és ennek az együttműködésnek a kölcsönösségen és viszonzáson kell alapulnia. Végül pedig ébredjenek rá az emberek, hogy ők mindenki mástól megkülönböztető egységet képeznek.

⁶ Szatmáriné Dr. Balogh Mária - Járó Katalin (1996): *A csoport megismerése és fejlesztése. (Bevezetés a csoport megismerésének és fejlesztésének problémáiba leendő pedagógusok számára)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 16-19.

A szakirodalom a csoporttá alakulás folyamatában 5 időszakot különít el, ezek a következők:⁷

1. alakulás (forming),
2. viharzás (storming),
3. normaképzés (norming),
4. működés (performing),
5. megszűnés szakasza (ending).

Az előbbi szakaszokat N. Kollár Katalin és Szabó Éva (2004) a következőképpen jellemzi: Az *alakulás fázisában* még senki nem ismeri a másikat (1. osztály első napja). Mindenki ekkor mutatkozik be a többieknek. A gyerekek különböző személyiségük révén más-más módon viselkednek ebben a szakaszba. Vannak, akik próbálnak magukról szép képet festeni, közelednek a többiekhez, míg mások a háttérben meghúzódnak, várják, hogy mások közeledjenek feléjük. A legjobb az lenne mindenkinek, ha lehetőségük lenne a legtöbb oldalukról megmutatni magukat. Ezért fontos az, hogy a pedagógus valamilyen szinten vezesse az ismerkedést, programokat és lehetőségeket teremtsen hozzá. Például különböző játékok, kirándulások.

A következő lépcső a *viharzás fázisa*, amire a különböző harcok, rivalizálások lezajlása a jellemző. Ebben a szakaszban próbálják megszerezni a különböző szerepeket a tanulók és ezzel egy időben foglalják el helyüket az osztály hierarchiájában. Természetesen a gyerekek nem tudatosan viselkednek ebben a folyamatban és a nincsenek tudatukban a megszerzett helyüknek sem, de külső szemlélőként nézve mindezen szerepek jól megfigyelhetők. Nagy odafigyelést igényel a pedagógustól ez a szakasz is, ugyanis előfordulhat, hogy a harcok közben a tanulók testi erejüket is összemérik.

A *normaképzés* folyamán alakulnak ki azok a viselkedési szabályok, amelyeket a csoporttagok egymástól elvárnak. Ezen normákat a gyerekek otthonról hozzák és a csoporttá szerveződés közben közülük egyes normák kiemelt helyet kapnak, mások pedig háttérbe szorulnak. Az előző fázisban kialakult hierarchiában megszerzett hely is hatást gyakorol arra, hogy melyik tanulónak mekkora befolyása van a normák kialakításában.

A *működési fázis* megkezdésének a feltétele az, hogy az előző három szakasz lezáruljon. Nem kezdődhet el addig együttműködés, míg mindenki nincs tisztában a szabályokkal, normákkal. Ebben a szakaszban a csoport már nagy gyakorlatra tesz szert a problémák megoldásában.

⁷ N. Kollár Katalin, Szabó Éva (2004, szerk.): *Pszichológia Pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kialakul a "mi-tudat" és annak megélése, hogy ők egy hatékony csoport. Képes fenntartani önmagát a csoport és megbecsülni tagjainak egyéni, különleges vonásait, értékeit.⁸

Végül pedig a *megszűnés szakasza*, amely egy iskola életében két okból következhet be. Az egyik az, hogy a kiközösített tanuló kilép az osztály életéből. Ilyenkor több konfliktus egymás után eredményezi az ilyen eseményt, amikor végül a csoport életéből kikerülnek ezek a tanulók. A másik ok pedig nem más, mint az, hogy az osztályközösség előre meghatározott időre alakul ki. A beiratkozást évekkel később ballagás követi. Vannak akiknek egészen fájdalmas az elválás, a gyászhoz hasonló érzést vált ki bennük, amelyet fel kell dolgozniuk.⁸

A gyermekkori magányosság, hosszantartó elutasítottság, kirekesztettség hatalmas szerepet játszik a lemorzsolódásban és később a deviáns csoportokhoz való tartozásban. A gyerekek önértékelésére rettentően kedvezőtlenül hat az, hogy ha önmagukat jelentéktelennek érzik, ezért is kiemelkedően fontos a közösségben elfoglalt hely a tanulók számára, mert szerep nélkül a jelentéktelenség élményét élnék át, ami negatív irányban hatna a személyiségük fejlődésére.⁹

⁸ Szatmáriné Dr. Balogh Mária-Járó Katalin (1996): *A csoport megismerése és fejlesztése. (Bevezetés a csoport megismerésének és fejlesztésének problémáiba leendő pedagógusok számára)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

⁹ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

2.2 Társas kapcsolatok vizsgálatára használt módszerek

Hosszú évek óta vizsgálják a szociálpszichológusok az emberi kapcsolatok alakulását, működését. Az évek során egyre több különböző módszert fejlesztettek ki a társas kapcsolatok feltérképezéséhez. Az interjúk, fókuszcsoport-vizsgálatok, kérdőívek, attitűd skálák és a szociometria mind hatékony módszerek egy közösség megismeréséhez.

Az interjúnak több típusa is van: irányított interjú, kötetlen interjú, fókuszcsoport vizsgálatok és mélyinterjú. Közös azonban bennük, hogy mindegyik információszerző beszélgetés. Pozitívuma a többi módszerrel szemben az, hogy az interjúkészítő és a válaszadó lélekben közelebb kerülnek egymáshoz. Negatívuma azonban nem más, mint hogy az elkészíthető interjúk számát szabhatja a kutatásoknak.¹⁰

A fókuszcsoport vizsgálat egy altípusa az interjúnak, mégis úgy gondolom, hogy külön is említendő. Az a különlegessége, hogy nem egyenként történik a vizsgált személyekkel az elbeszélgetés, hanem 6-10 személy kiválasztása után ők maguk kezdenek el beszélgetni a vizsgálatvezető irányításával. Nagy előnye az, hogy a csoportlégtörő bátorítja a személyeket, ennek ellenére hátrány is lehet, hiszen a csoportban lévő domináns tagok elnyomhatják a többiekét és így nem lesz mindenki véleménye teljesen őszinte.

A szóbeli kikérdezés mellett írásban is megkérdezhetjük a vizsgált személyeket az adott témákról. Ebben az esetben kérdőívet használunk. Az elnevezése arra utal, hogy kérdések szerepelnek benne, azonban a kérdőívek legalább ennyi kijelentést is tartalmaznak. A kérdéseken belül szerepelhetnek benne eldöntendő és nyílt kérdések is. Ha nyílt kérdéseket is alkalmazunk egy kérdőívben, célszerű választási lehetőséget kínálni a vizsgált személyeknek, hogy könnyebben és gyorsabban történjen a kitöltés. Nagy előnye ennek a módszernek, hogy rövid időn belül az emberek viszonylag nagy csoportját lehet bevonni a vizsgálatba. Hátránya azonban, hogy nem tud-

¹⁰ Czédliné Bárkányi Éva: *Pedagógiai értékelés. Segédanyag a Pedagógiai értékelés modul tanulmányozásához.* TÁMOP-4.1.2-08/1/B-2009-0005 pályázat.

juk kiszűrni a válaszokból a kitöltő személy hamis válaszait, amelyeknek legtöbbször a jó benyomáskeltés kívánalma az oka.¹¹

Az attitűd skálák a kérdőíves módszer segítségével mérnek, a válaszadók viszonyulását, hozzáállását mérik az adott attitűdtárggyal kapcsolatban. Dolgozatomban két fajta attitűd skálát szeretnék röviden bemutatni: az Osgood-féle skálát és a Likert skálát.

Az Osgood-féle skála¹² módszerét alkalmazva egy kérdést kell megfogalmazni a vizsgált személyekhez, amelyre a válaszadók tulajdonságpárok között elhelyezett x-ek bekarikázásával adnak választ. Az x-ek fokozatokat jelölnek. Az Osgood-skála legtöbbször 5 vagy 7 fokozatos.

Pl.: Jellemezd az osztályod légkörét a következő tulajdonságpárok alapján!

	1	2	3	4	5	
1. őszinte	x	x	x	x	x	képmutató
2. lelkes	x	x	x	x	x	nehezen megmozduló
3. ösztönző	x	x	x	x	x	fékező

Az Osgood-féle attitűd skála mellett a másik gyakorta használt skála a Likert-skála. A Likert által végzett kutatások során a meghatározott állításokra a vizsgált személyek előre megadott válasz-fokozatok szerint válaszolnak.¹³

Pl.: Az osztályodban a társak a bajban támogatják egymást.

5:	teljesen jellemző
4:	nagyobb részt jellemző
3:	jellemző is meg nem is
2:	nagyobb részt nem jellemző
1:	egyáltalán nem jellemző

¹¹ Kovács Mariann (2006): *Amit a hallgatónak tudni illik a: személyiségről*. SZEK - Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

¹² Kósáné dr. Ormai Vera (1998): *A mi iskolánk. Nevelés pszichológiai módszerek az iskola belső értékelésében*. Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest.

¹³ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

2.3 A szociometria módszere

Ebben a fejezetben a többi módszerrel szemben a szociometria módszerét részletesebben fogom bemutatni, hiszen dolgozatom fő témája ennek a módszernek a tárgyalása, mivel ezt a módszert alkalmazva végeztem a kutatásom is. Külön fejezetekben tárgyalom a módszer eredetét, részletes jellemzését a kitöltés szabályaival, és a vizsgálat során eredményül kapott adatok értelmezéséhez szükségesek kellékeit.

2.3.1 Moreno munkássága, szerepe a szociometriában

Az a kutató, aki elsőként vizsgálta magát a társas alakzatot *Jacob Lévy Moreno* volt. Az egyének helyét ebben a társas alakzatban határozta meg. Nagy különbség volt az eddigi kutatásokkal szemben, hogy nem az egyének egymáshoz való alkalmazkodási készségét, módját igyekezett meghatározni, hanem a személyek beilleszkedési helyét a társas mezőbe, amelyben mindennapos tevékenységét végzi. A másik nagy eltérés volt az eddigi vizsgálatokkal szemben, hogy magát a beilleszkedést nem a vizsgált egyének személyiségjegyeivel határozta meg, hanem a személyeknek a társas életben elfoglalt pozícióival. Ezen kutatás miatt dolgozta ki a szociometriát, amely egy könnyen kezelhető, egyszerű módszer. Ezzel a módszerrel a közösségek könnyedén feltárhatók és leírhatók.

Moreno sokat foglalkozott a társadalmi hasznosság kérdésével. Érdekelte, hogy a különböző csoportok hogyan hatnak a társadalomra, esetleg milyen változásokat idéznek elő benne. Rengeteget kutatta a különböző csoportokban létrejött kapcsolatokat és kialakult viszonyokat, elemezte a csoportokban nyújtható különféle viselkedési mintákat.

A szociometriai vizsgálatokat 1932-ben kezdte el, ez a jól ismert Hudson-vizsgálat. A kutatással kapcsolatos anyagok 1934-ben meg is jelennek Moreno *Who shall survive?* című művében, amelyet az kutató legmeghatározottabb művének tekintenek. Ez a könyv nagyon elterjedt a világban, húsz különböző nyelven jelent meg. Magyarországon is kiadták *A szociometria alapjai* címmel.

Az óvodáscsoportoktól az általános és középiskolai osztályokon át a felnőtt főiskolai csoportokig hatalmas anyagot tartalmaz a *Who shall survive?*. Ezen szociometriai vizsgálatokról szóló anyagának jelentős része a Hudson Intézetben folytatott kutatásokat öleli fel.¹⁴

Következésképpen a mű megjelenése után a szociometriai módszer alkalmazása egyre jobban elterjedt a különböző országokban. Sőt mi több, szociometriai témájú folyóiratok jelennek meg, mint például a *Sociometric Review* (1936) című folyóirat. New Yorkban létrejött a Szociometriai Intézet (1942), amelynek fő célja az volt, hogy az élet számos területére kiterjessze a módszer technikai alkalmazását.¹⁵

Moreno szociometriai módszere világszerte ismertté vált. Az általam végzett vizsgálat elvégzéséhez a legnagyobb segítséget nyújtó Mérei Ferenc magyar szociálpszichológus *Közösségek rejtett hálózata* című könyvéhez is Moreno munkássága szolgált alapul.

2.3.2 A szociometriai felmérés és szabályai

A fent említettekből következik tehát, hogy a szociometria egy hasznos és hatékony módszere a társas kapcsolatok feltárásának. Moreno a társas kapcsolatok feltárásának a rokonszenvi választások által adott válaszokból kialakult hálózat felvázolását nevezte így. Magát az eljárást azonban szociometriai tesztnek nevezik. Én azonban dolgozatomban a szociometriai felmérés kifejezését és használom.

A felméréshez nem szükségesek laboratóriumi körülmények, sőt a vizsgálat során hátrányosak is, mivel a módszer kívánja a valóságos élethelyzet feltételeit. A valóságos élethelyzethez kapcsolódnak azon érzelmi reakciók, amelyeket a szociometria feladata előhívni. Később az eredményeket összesíteni és hasonlóan a statisztikához feldolgozni kell. Véleményem szerint maga a szociometria technikája meglehetősen egyszerű. Elkészítésének szabályait a továbbiakban Moreno nyomán mutatom be.

¹⁴ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

¹⁵ Ld. u. ott.

1. Valós helyzet, reális közösség¹⁶

Lényege, hogy a vizsgálatot azon feltételek között kell elvégezni, ott kell végrehajtani, ahol a közösség él. Egy osztályban végzett kutatás során az adott osztály termében, ahol mindennap dolgoznak. Nem más ennek a célja, mint az, hogy a különböző körülmények eszébe juttassák vizsgált egyéneknek a választásaik okait, ha úgy tetszik választásuk helyzeti háttérét és hatására felidézzék azon emlékeket, amelyeknek köszönhető választásuk eredete.

A valós helyzet feltételének egyik legfontosabb kritériuma, hogy minden személy jelen legyen, akik közül választani lehet. Szerencsére a legtöbb esetben egy iskolai felmérésben ez nem okoz különösebb problémát, hiszen a tanulók névsora állandó. Oda kell figyelni tehát rá, hogy mindazok jelen legyenek, akik beletartoznak a vizsgált társas mezőbe.

2. Érzelmi viszonyulás, szubjektív választás¹⁷

A másik fontos szabály az érzelmi viszonyulás, szubjektív választás, amelynek az a lényege, hogy a vizsgált közösségben részt vett egyének a szubjektív kérdésekre rokonszenvi vagy ellenszenvi választással felelnek. Moreno szerint a kutatott csoport egy rejtett hálózat, amelyben a különböző interakciók elsődlegesen érzelmi színezetűek. Moreno szerint a szociometriai rokonszenv nem más, mint egy "szeretetmegnyilvánulás", az ellentéte pedig a szociometriai ellenszenv, ami valamilyen elutasítás, viszolygás kifejezése. Moreno azt vallotta, hogy a társas mező infrastruktúrája csak ezen érzelmi áramlások során rajzolódik ki.

Nagyon fontos, hogy a kérdéseknek kimondatlanul is sugallnia kell azt, hogy a kutatást végző személy érzelmi színészetű választ vár el. A megválaszolásra váró kérdések olyan helyzetekre kell utalniuk, amelyeket indulatok vezérelnek. Olyan cselekvésekre vonatkozzanak, amelyek elvégzéséről rokonszenvi okok miatt szoktunk dönteni. Nagyon jó példák erre a következő kérdések. Kikkel szeretnél osztály kiránduláson egy szobába aludni? Kikkel nem szeretnél osztálykiránduláson egy szobába aludni? A kérdésekből is látszik, hogy a felelt rájuk elsősorban erős rokonszenvi vagy ellenszenvi érzelmi viszonyuláson alapul. Egy személy iránt érzett valamiféle vonzódáson vagy éppen ellenkezőleg, taszításon.

¹⁶ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

¹⁷ Ld. u.ott..

A kérdések megfogalmazásában Moreno kiemelten fontosnak tartotta a feltételes mód használatát. Hiszen a választás emocionális motivációját ezzel is elősegítjük.

3. Csoportvonatkozású konkrét kritériumok¹⁸

Fontos, hogy a kérdéseket konkrétan fogalmazzuk meg, kerüljük az általánosságot. A vizsgált közösség számára is egyértelmű helyzetekre vonatkozzanak.

Moreno 3 fő kérdéskört jelölt meg. Az egyik az együttélés, ami olyan kérdések ölel át mint, hogy: *Kivel használnál iskolai szekrényt?* vagy *Kirándulás során kivel laknál közös sátorba?* A másikat együtt dolgozásnak nevezte el. Ezek a kérdések kevésbé rokonszenvi színezetűek, mint az előzőek. Ennek oka az, hogy a hasznosság fogalma is felmerül. Például egy iskolában testnevelés órán csapatkapitányként 3-4 főt kell választani egy diáknak. Ha a tanuló baráti körébe nem tartoznak erős, gyors, ügyes tulajdonsággal rendelkező tanulók, akkor az adott diák más osztálytársai fogja választani, azokat, akik birtokán vannak ezeknek a képességeknek. A harmadik kritérium pedig az elsőhöz hasonló: együttes társas élet. *Kikkel mennél el szórakozni? Kit hívnál meg a születésnapodra?* Továbbá még az ezekhez hasonló kérdéseket öleli fel.

Ha a csoport tagjainak nincsenek személyes élményeik a feltett kérdésekkel kapcsolatban akkor sajnos a válaszaik nem spontán válaszok lesznek.

Egyes kérdések a csoport életében létrejövő sztereotípiákat mozgósítanak meg, mások pedig a már említett spontaneitást.

4. Instrukció, kötött számú választás¹⁹

Magát a felmérést 9 éves kor fölötti gyerekekkel szokták kitölteni, ám szóbeli kikérdezéssel, beszélgetéssel már óvodáskorú gyerekekkel is elvégezhető a vizsgálat. Ám ilyenkor a fiatalabb gyerekeknél nincs direkt feltett kérdés, hanem kötetlen formájú beszélgetés folyik.

Fontos, hogy az instrukciók közlésekor mindenki jelen legyen a vizsgált sokaságból. Előre meg kell mondanunk a vizsgált személyeknek, hogy a feltett kérdésekkel a jelenlévők neveivel tudnak felelni.

¹⁸ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

¹⁹ Ld. u.ott.

Moreno is hangsúlyozta, hogy a legfontosabb dolog a szociometriai felmérés során az, hogy a vizsgált egyéneket biztosítsuk a felmérés titkosságáról. Meg kell nyugtatni őket, hogy a vizsgálatot végzőn kívül senki sem fogja látni a felmérés adatait.

Továbbá meg kell határozni a válaszok számát is. Meg lehet határozni kötött számú válaszadási lehetőséget illetve kötetlen is lehet. Amennyiben egy személynél többet is beírhatnak a kérdéseket többes számban kell megfogalmazni. A legalkalmasabb, ha 3 választási lehetőséget határozzunk meg. Magát a kérdőívet is e szerint kell szerkeszteni, tehát ha három választást kérünk, akkor a kérdések alatt 3-3 egymás alatt elhelyezett pontozott vonalat szerkesszünk.

5. Negatív kritériumok²⁰

A kérdőívnek nem csak pozitív, hanem negatív kérdéseket is tartalmazniuk kell. Olyan kérdéseket, amelyekre kizárással máshogy fogalmazva elutasítással lehet csak felelni. Például: *Kikkel nem aludnál egy sátorba osztálykiránduláson?*

A kisiskolás korú gyerekek még szívesen válaszolnak negatív kérdésekre is, de ez később a serdülőkorban megváltozik. Előfordul, hogy egy kísérlet során a vizsgált személyek tiltakoztak az ellen, hogy elutasításukat ne azzal a személlyel közöljék, akire vonatkozik, hanem egy felmérés kapcsán a személy tudta nélkül.

Egy szociometriai felmérőlap összeállításakor úgy kell megfogalmazni a kérdéseket, hogy azok között legyenek rokonszenvből kiinduló kérdések, a közösség egyes funkcióihoz kapcsolódó kérdések, a közösségben lévő egyének képességeire, tulajdonságaira illetve adottságaira vonatkozó kérdések és népszerűséggel kapcsolatosak is. Ez az a négyfajta kritérium, ami szerint egy szociometriai felmérőlapot összeállítani és a kapott válaszokat csoportosítani kell.

Rokonszenvi kérdésekre néhány példa: *Ha lenne egy titkod kinek mondanád el? Ki a legjobb barátod? Kit kedvelsz az osztályodból?* Funkcióra vonatkozó kérdések közzé sorolhatók azok a kérdések, amelyeknek célja az, hogy kiderítse, hogy a közösségben kik azok, akiket a többiek jó vezetőnek vagy jó segítőnek gondolnak. Az egyéni tulajdonságok, képességek, adottságok feltérképezéséhez nagyon egyszerű kérdések járulnak hozzá. *Kinek van az osztályból a legjobb képessége? Ki szerinted az, aki a legszebben mond verset? Ki a legjobb közületek matematikából? Kik a legjobb focisták az osztályból?* Összefoglalva, azt hivatottak kideríteni a kérdések,

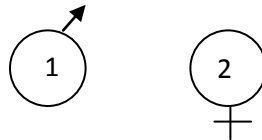
²⁰ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

hogy kit gondol a közösség a legtehetségesebbnek az adott területeken. A népszerűsége vonatkozó kérdéseket hívhatjuk közösségi helyzetre vonatkozó kérdéseknek vagy érvényesüléssel kapcsolatos kérdéseknek is. Pl.: *Kik azok a tanulók szerinted, akiket a legtöbben kedvelnek az osztályodban? Ki az a tanuló, akit a legtöbb tanár kedvel?*

Mindezekén túlmenően fontos, hogy a szociometriai felmérőlapot úgy állítsuk össze, hogy legyen benne szolidaritásra, bizalomra, szakmai vonásokra és teljesítményekre irányuló kérdések is. Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy a vizsgált személyeknek el kell mondani, hogy milyen célból végezzük a felmérést és azt is, hogy a felmérés titkos.

2.3.3 A szociogram ²¹

A felmérés elvégzése után következő teendő az, hogy a kapott adatokat táblázatba, kölcsönösségi táblázatba rendezzük. Ezután a táblázatból kiolvasott információk alapján térképszerű vázlatot készítünk. Ezt szociogramnak nevezzük. A felrajzolt vázlaton minden vizsgált személyt egy bekarikázott szám jelöl. Külön jelölést alkalmazunk arra is, hogy az egyének nemét megkülönböztessük.

A bekarikázott számok között vonalak találhatók, amelyek a kölcsönös választásokat jelölik. Amennyiben a két személy a felmérés során több kérdés kapcsán is egymást választotta, így kettőjük közé annyi párhuzamos vonalat húzunk, ahányszor így tettek. Minél több vonal köti össze a két személyt, annál erősebb kapcsolatról van szó köztük.

Egy társas mező vázlatának felvázolása abból az egyénből indul ki, akinek a legtöbb kölcsönösségi kapcsolata van a táblázat szerint. Az ő felrajzolása után felrajzoljuk a kapcsolatait is, a szerint elhelyezve a lapon, hogy nekik mekkora számú a kölcsönösségi kapcsolatuk. Majd e személyek kölcsönösségi kapcsolataikat is felvázoljuk, ezt addig folytatjuk, amíg találunk a csoporton belül tagokat.

Amikor már nincs több személy, akihez eljuthatunk e-módon (mivel minden személy csak egyszer szerepelhet), visszatérünk a kölcsönösségi táblázathoz. Ott megkeressük azokat a szemé-

²¹ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

lyeket, akiket még nem rajzoltunk fel és közülük kiválasztjuk azt a személyt, akinek a legtöbb kölcsönösségi kapcsolata van közülük. Felvázoljuk az ő kölcsönösségi kapcsolatit is. Ők lesznek a második csoport. mindezt addig folytatjuk, míg már nem marad olyan személy a kölcsönösségi táblában, akit nem rajzoltunk fel.

A szociogram felrajzolása során eddig alcsoportokról és kölcsönös választásokról volt szó. A vizsgált személyek között találhatunk azonban olyanokat, akiknek csak egy kölcsönös választásuk van, tehát nem hoznak létre további alcsoportokat, csupán párt alkotnak egymással. Továbbá olyanokat is, akiknek egyáltalán nincs kölcsönös választásuk, őket magányosoknak hívjuk. Ezen személyek elhelyezése a társas mezőben már nem annyira egyszerű, mint az alcsoportoké volt. Alapvetően a társas mező szélére kellene őket helyezni, viszont egyoldalú választásuk nekik is volt és így azon alcsoport mellé illetve alcsoportok közzé kellene rakni őket, ahol ez az egyoldalú választás található. A szociometria értelmezését befolyásolja az, hogy ezeket a személyeket hová rajzoljuk fel, hiszen egy magányost sem tudunk a peremszemélynek tekinteni, ha a társas mező közepén található.

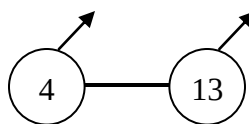
Mint már említettem a bekarikázott számok közötti vonalak a kölcsönösségi választásokat jelölik. Ha a választás nem kölcsönös, hanem csak egy oldalú, azt a szociogramon nem jelöljük. Elemzés során azonban felhasználjuk. Így a felrajzol térkép realisabb képet tud mutatni. Az egyoldalú kapcsolatok inkább a valahová tartozás vágyát jelentik, mint sem valóban a csoporthoz való tartozást. Ezekből az egyoldalú kapcsolatokból maga az együttség érzése hiányzik, ami a társas kapcsolatokat meghatározza.

A másik nagy nehézsége a szociogram felrajzolásának az, hogy az egy adott alcsoport tagjait milyen alakzatban kapcsoljuk egymáshoz. Ez szintén befolyásolja a szociogram értelmezését. Ugyanazt az alcsoportot két féle alakzatban is felrajzolhatjuk, amelyekből két féle értelmezést nyerünk. Azért, hogy az értelmezésnek ez a hibalehetőségét kizárják a kutatók szabályokat vezettek be a szociogram felrajzolásával kapcsolatban. Az első szabály az, hogy mindig a legegyszerűbb alakzatot kell alkalmazni. (láncalakzat, háromszög, négyszög, ötszög). A láncalakzatot megőrtöni nem szabad. Függőlegesen és vízszintesen egyaránt felrajzolható. Az egyoldalú választásokat azonban e szerint kell a láncban szereplő személyekhez rendezni, lehetőleg a láncalakzattal párhuzamosan.²²

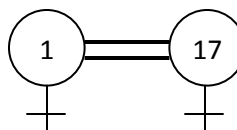
²² Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

Néhány egyszerű alakzat ábrázolása:

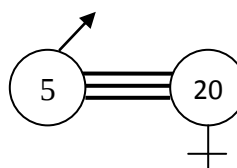
1. *ábra*: Férfi pár, egyszeres választás

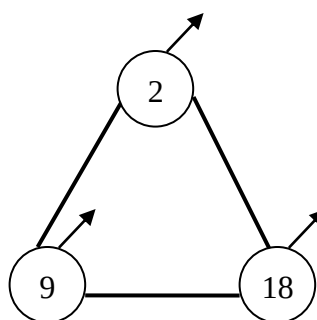
2. *ábra*: Szoros női pár, kétszeres választás, valószínűleg barátnők

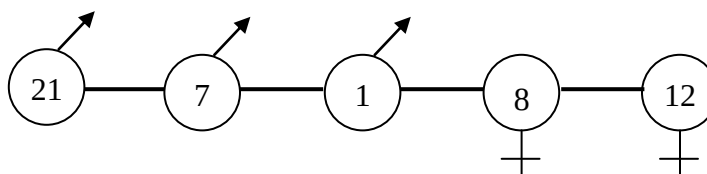
3. *ábra*: Férfi-női szoros pár, háromszoros kölcsönös választás, feltételezhetően intim kapcsolat

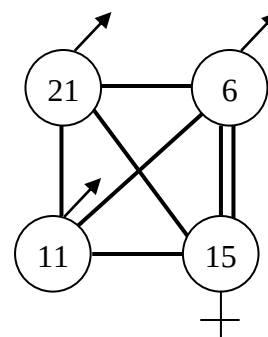
4. *ábra*: Három személy kölcsönös kapcsolata, zárt csoportosulás (háromszög)

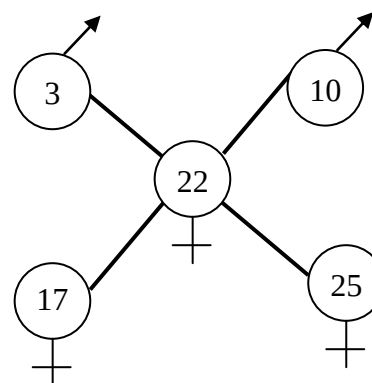
5. *ábra*: Öt személy láncalakzata

6. ábra: Négy személy hét kölcsönös kapcsolata, sűrű csoportosulás (zárt négyzet)

7. ábra: Egy személynek négy kölcsönösségi kapcsolata van, de a kapcsolatai között nincs kapcsolat. A középpontját „sztárhelyzet”-nek nevezzük.

1.—7. ábra forrása: Saját készítés Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest. 64. oldala alapján.

2.3.4 A szociomátrix²³

A felmérés során kapott eredményeket szociogramon tudjuk ábrázolni térképszerűen, ám a szociomátrix is lehetővé teszi, hogy az adatokat könnyen leolvashassuk, és az összefüggéseket megérhessük. A szociomátrix egyszerűbben fogalmazva egy táblázat, amelyben a vizsgált személyeket a függőleges és vízszintes tengelyeken is szerepeltetjük.

A szociomátrix előtt azonban a kölcsönösségi táblázatot is el kell készíteni. Itt szintén a névsor található a függőleges és a vízszintes tengelyeken egyaránt. A közös négyzetükbe helyezhetjük el annak a kérdésnek a sorszámát, aminél kölcsönösen egymást választották, illetve kérdések sorszámát, amennyiben többszörös kölcsönösségi választásról van szó. Bármennyire is ha-

²³ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

sonlítanak a kölcsönösségi táblázatról és a szociomátrixról leírtak a kettő nem ugyanaz. A szociomátrix az már egy átrendezett kölcsönösségi táblázat.

A kölcsönösségi táblázatban a vizsgált személyek egymást úgy követik, ahogyan a névsorban. Szociometriánál azonban más a helyzet. A kölcsönösségi táblázatból az embereket úgy rendezzük át, ahogy magában a társas mezőben is szerepelnek. Kiindulunk egy kölcsönösségi választásból. Egy kölcsönösségi választáshoz két személyszükséges és enne a két személynek a neve fog szerepelni a táblázat első és második sorában és oszlopában. Ebben a két sorban, ill. oszlopban jelöljük be azokat az embereket, akik e személyeket választották. Pluszjellel (+), továbbá ha az adott kérdésre a válasz elutasítás volt, tehát negatív kritériumú, abban az esetben mínuszjellel (-). Itt egyoldali választásokról van szó. A kiinduló két személynek viszont még egymáson kívül is lehetett kölcsönösségi kapcsolata és ezeket is jelölnünk kell. Nincs külön jel ennek mutatósára csak az, hogy azon személyeknek a neve kerül a harmadik oszlopba illetve sorba és így tovább. Amikor az első két személy összes kölcsönösségi kapcsolatát felvettük a táblázatba, akkor megnézzük, hogy a már felvetteknek van e még kölcsönösségi kapcsolatuk és ezeket is beírjuk a táblába. Így töltjük ki a táblázatot addig, míg végül eljutunk a magányosokhoz. Végül őket is felvesszük a táblába.

Azoknak a személyek is tartozhatnak valamelyik alcsoporthoz, akiknek nem volt egy kölcsönösségi kapcsolatuk sem. Ahhoz az alcsoporthoz fognak tartozni, amelyik alcsoport tagjainak a fele választotta az adott személyt. A párok önálló alcsoportot alkotnak, ha a pár tagjainak semmilyen más kapcsolatuk nincs. Azok a magányosok, akiket nem lehetett egyik alcsoporthoz sem sorolni elszeparáltan kerülnek be a szociomátrixba. Ha például egy alcsoportba öt személy tartozik, akkor őket úgy rendezzük el az alcsoporton belül, hogy közülük a legtöbb kölcsönösségi kapcsolattal rendelkező kerüljön középre, tehát a harmadik helyre. Tehát az alcsoportokon belül elrendezésnél arra kell törekedni, hogy sorrendben a központi figura középre kerüljön.

A szociomátrixnak is, mint minden rendszernek vannak előnyei és hátrányai. Egyesek szerint nagy a szubjektivitás mértéke. Ezt azt jelenti, hogy a felrajzolás változik attól függően, hogy ki végezte a vizsgálatot. pozitívum azonban, hogy az alcsoportokat mindig ugyanolyan módon foglalják táblázatba.

A szociogrammal ellentétben pedig az elutasítást is mutatja. Sőt mi több, nem csak az elutasításokat tartalmazza, hanem a nem kölcsönös választásokat is, amelyeket a szociogrammon

nem tüntettünk fel. Ez a két fontos előny azonban nem billenti teljesen a mérleg nyelvét a szociomátrix javára. Hiszen a szociogram mellett az ábrázolás egységeinek szemléletessége szól. Gondolok itt a háromszög, négyszög, csillag, lánc stb. alakzatokra. Ezért a szociometriai módszerrel végzett vizsgálatoknál a szociomátrix és a szociogram is megszerkesztésre kerül. A szociomátrix táblázata kiegészítő információul szolgál a szociogramnak.

A kölcsönösségi táblázaton túl egy gyakorisági táblázatot is el kell készíteni. A táblázat tetejére, a vízszintes tengelyére kerülnek a kérdések sorszámai a táblázat bal oldalára, a függőleges tengelyére pedig a vizsgált személyek névsora. A névsorban nem abc sorrendben követik egymást az egyének, hanem először a fiúk neve szerepel, majd utánuk a lányoké. A kérdéseket is átcsoportosítva találjuk meg a táblázatban. Úgynevezett kritérium csoportok szerint követik egymást a kérdések oszlopai. A kritériumcsoportokat és kérdésfajtáknak neveztem egy előbbi fejezetben. (rokonszerző, funkcióra vonatkozó, képességekkel kapcsolatos és népszerűség jellegű) A kérdések oszlopai után olyan összesítő oszlopok következnek, amelyekben kérdés fajtánként külön-külön összesítjük a kapott eredményeket. Ezek után a kritériumcsoportokat összefoglaló összesítés következik.

Ezek voltak a tengelyekkel kapcsolatos információk. Magukba a mezőkbe számok fognak kerülni, amik az hívatottak jelölni, hogy az adott személyt (amelyik sorban található a meghatározott mező) az adott kérdéssel kapcsolatban (amelyik oszlopban található a vizsgált mező) hányan választották a megkérdezett egyének közül.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi van akkor, ha valaki egy kérdésre önmaga nevét írja be válasznak. Az általam vizsgált korosztályra jellemző leginkább ez a jelenség, a felnőtteknél már ritkán fordul elő, de természetesen ott is megeshet. Én úgy gondolom, hogy egy - két kérdésnél még nem feltétlenül kell kóros zavarra gondolni a gyermeknél. Egy olyan kérdésre például, hogy ki a legjobb matematikából közületek valaki a saját nevét írja teljesen normális abba az esetben, ha az egyén valóban kimagaslik a többiek közül. Ő az, aki matematikából versenyekre jár, aki mindig ötöst kapja dolgozataira. Ugyanezt gondolom az egyes sportteljesítményre vonatkozó kérdéseknél is. A gond akkor van szerintem, ha egy gyerek a kelleténél több kérdésre is a saját nevét írja be válaszul. Mindenesetre akár egy akár több kérdésnél merül fel ez a "probléma" másféle jelzéssel jelöljük és sem a kritériumcsoportok összegzéskor sem pedig a végső összegzéskor nem vesszük figyelembe. Elemzéskor azonban hasznos információt nyerünk belőlük.

Egocentrikus választásnak is nevezik. Érdekes ezeket az egocentrikus választásokat külön táblázatban számon tartani. Erre 12 éves korig lehet csak szükség, mivel mint már említettem a gyerekek korának növekedésével az egocentrikus kérdések száma csökken.

2.3.5 A szociometrikus mutatók

Az előzőeket a kvalitatív elemzéshez sorolhatjuk, mivel a kapott adatok minőségi jellemzői adták a kutatási konklúzió alapját. A vizsgálat lényegét, mélységét adja. Azonban nem csak kvalitatív elemzésről beszélhetünk a szociometria kapcsán, hanem kvantitatív elemzésről is. A kapott adatok kvantitatív elemzéséhez a szociometrikus mutatókat alkalmazzuk. Ezek a mutatók a nyert adatokból matematikai-statisztikai eszközök segítségével állítják elő az elemzéshez, értelmezéshez szükséges információkat.²⁴

Dolgozatomban a kohéziós mutatók kerülnek bemutatásra, mivel a vizsgálatom elemzéséhez is a kohéziós mutatókat alkalmaztam. A kohéziós mutatók kifejezik egy társas mező strukturálódását, vagyis egy osztályközösség felépítését, szerkezetét. Ha a kohézió magas az azt jelenti, hogy az adott társas mezőben az együttesség élménye, a "mi-tudat" jelen van. Alacsony kohézió pedig pont az ellentéte, vagyis arra utal, hogy kevés a csoport által átélt élmény, a tagok egymással közönyösek, kevés vagy nincs is közös szokásuk. Az ilyen kohéziójú osztály alakzata könnyen széteshet. A *közösségi index* a csoportlétszámhoz viszonyított azon tanulók százalékos aránya, akik kölcsönösségi kapcsolattal rendelkeznek. A mutató átlagértéke 85-90%, ami azt jelenti, ha ennél alacsonyabb az arány, akkor több magányos személy található a vizsgált csoportban. Ez pedig azt jelenti, hogy a csoport nem nyújt kellő biztonságot a tagjainak és mások is peremre kerülhetnek.²⁵

A csoportkohézió második mutatója a sűrűségi mutató. Ez a mutató a kölcsönösségi kapcsolatok számának és a csoporttagok számának az aránya, hányadosa. Kifejezi, hogy egy személyre hány kölcsönös kapcsolat jut. A mutató átlagértéke 0,9-től 1,1-ig terjed, felnőtt személyekből álló társas alakzatokban 0,96. Lazának nevezzük azokat a társas alakzatokat, amelyeknek

²⁴ Petrusek, M. (1972): Szociometria. Elméletek, módszerek és technikák. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

²⁵ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

sűrűségi mutatói 0,8 alatt vannak. 0,6 alatt a serdülő (adoleszcens) személyekből álló társaság alakzata pedig, már közösségnek sem tekinthetők.²⁶

A kohéziós index azt fejezi ki, hogy a társas mezőben a lehetséges kölcsönös kapcsolatok mekkora aránya, hány százaléka realizálódott. A mutató átlagértéke 10 és 13 között van. Az átlag érték alatt a szolidaritás alacsony, az alakzat könnyen széteshet. A mutató 15 felé emelkedésénél pedig már egészen magas fokú kohézióról van szó.²⁷

A viszonzott kapcsolatok mutatója a kölcsönös kapcsolatok számát viszonyítja az összeválasztáshoz. Azt fejezi ki, hogy a deklarált kapcsolatok hány százaléka kölcsönös kapcsolat is. A mutató átlagértéke 40 és 50 között van.²⁸ Az alsó tagozatos osztályokban azonban a mutató átlagértéke alacsonyabb, 30 % körüli. A gyerekek még nem tudják elkülöníteni a tényleges kölcsönös kapcsolatot a rokonszerinti irányultságaiktól, társas percepciójuk, észlelésük még alacsony.²⁹

A kohéziós mutatókon kívül a CM (centrális-marginális) mutató is kiszámításra kerülhet. Ezt az egy szerkezeti mutató, amellyel kifejezhető a központ és a perem viszonya. A központi alakzat, a hozzákapcsolódó társas övezet és a tőle elkülönülő tagok százalékanak átlagértékét Mérei 20%-an, 50%-ban és 30%-ban jelölte meg. Kiszámíthatjuk még továbbá az is, hogy a megjelenő alakzatok (háromszög négyszög, sokszög, lánc, csillag, pár, magányos helyzet) hány százalékban vannak jelen a társas mezőben.³⁰

3. Az empirikus vizsgálat bemutatása

Dolgozatomban eddig a választott témához kapcsolódó elméleti ismereteket fejtettem ki, a továbbiakban azonban rátérek a szociometria módszerével végzett önálló kutatásomra. Először bemutatom a kutatás helyét és ismertetem, hogy hogyan zajlott le a vizsgálat menete, azután pedig elemzem és értelmezem a nyert adatokat.

²⁶ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

²⁷ Ld. u.ott.

²⁸ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

²⁹ Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.

³⁰ Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

3.1 Kutatás helyének és vizsgálat menetének a bemutatása

Önálló vizsgálatom elvégzéséhez a békéscsabai Savio Szent Domonkos Katolikus Általános Iskola és Óvoda szolgált helyszínül. Azért választottam ezt az iskolát, mert én is idejártam általános iskolás koromban. Az iskola egyházi fenntartású, az itt dolgozó pedagógusok mind hívő emberek illetve a kötelező hittanórát tartó pedagógus egyben katolikus pap is. Mivel ebben az iskolában nevelkedtem tudom, hogy a tanítók, tanárok különös figyelmet fektetnek az oktatás mellett a tanulók személyiségének a fejlődésére is. Az iskolában található légkör oldott, kellemes és meghitt. A gyerekek tanítás előtt mindennap közös áhítattal kezdenek. Ez egyszerre nyugtat le mindenkit és ad erőt az aznapi teendőkhöz. Az iskolában tapasztalható harmónia ezen kívül valószínűleg annak is köszönhető, hogy egy kis létszámú iskoláról van szó. Évfolyamonként csak egy osztály van és azok sem magas létszámúak. Jelenleg az első osztályban 14 fő tanul. Az osztályok közül a 4. osztályosokkal végeztem a vizsgálatot. Azért választottam ezt az osztályt, mert leendő tanítóként az alsó tagozatos osztályokra fókuszáltam, a szociometria kérdőívet tudniillik csak 9 éves kortól szabad írásban kitölteni.

A vizsgálat megkezdéséhez természetese igazgatói engedélyre volt szükségem, amit szerencsére gond nélkül meg is kaptam. A gyerekekkel már egy korábbi felmérés kapcsán találkoztam, akkor nem pszichológiai témában végeztem vizsgálatot, azonban arra mindenképp jó volt, hogy nagyobb betekintést nyerjek a tanulók életébe annál, mintha csak most találkoztam volna velük először. A gyerekek megismertek, kedvesen fogadtak. A vizsgálatot délelőtt, tanítási időben elvégezhettem velük. A kérdőívek kiosztása előtt ismertettem velük a vizsgálat célját, a kitöltés szabályait és biztosítottam őket arról, hogy az általuk kitöltött kérdőíveket titkosan fogom kezelni. Miután megbizonyosodtam róla, hogy értik a kitöltés szabályait kiosztottam a kérdőíveket. A kérdéseket közösen átnéztük, hogy biztosan ne történjen semmilyen félreértés. A 12 kérdésből álló kérdőív kitöltésére 30 perc elegendő volt.

3.2 A 4. osztály szociogramjának értelmezése

Az társas szerkezetet tekintve az osztály *egy központú strukturált társas mezőt* ábrázol. A központi alakzat egy háromszög. Egyedül ez felel meg a központi alakzat szociometriai kritériumainak, hiszen zárt konglomerátum és tizenöt további kapcsolata révén a csoportnak több mint felére gyakorol hatást. A központban csak a lányok állnak közvetlen kapcsolatban egymással. A

szociogramon jól látszik, hogy a fiú a lányoktól elkülönülnek. Többek között ezt az is bizonyítja, hogy csak egyetlenegy közvetlen kapcsolat van ellentétes neműek között. Ez nem gyakori jelenség a koedukált osztályokban. A kapcsolataikat tehát nyíltan vállalják, ezt az is mutatja, hogy többszörös kölcsönösségi választás található lányok és fiúk között. Az, hogy a közösségnek egy központja van, ritkábban fordul elő az ilyen korú gyerekeknél. Ez a központban lévő gyerekek erős *"sztárhelyzetére"* utal. Azonban ez azt is jelenti, hogy az osztályt nem lehet egy fejlettebb, differenciáltabb közösségnek tekinteni. Mindazonáltal a kommunikáció és *hírközlés könnyebb* az osztályban, mivel a csoportok között van összekötő kapcsolat. A hírek, híresztelések, *információk gyorsabban terjednek* a közösségben, ezáltal az osztály is *gyorsabban reagál az eseményekre*, tehát a differenciáltabb közösségeknél *könnyebben mozgósíthatók*.

A szociogramon fellelhető alakzatok a háromszög, lánc, továbbá a közösség peremére két magányos tanuló, két fiú szorult. Az, hogy kevés a magányos tanulók száma azt jelenti, hogy a csoport *könnyen mozgósítható* és kellő *biztonságot nyújt tagjainak*. Természetesen valójában csak akkor mondhatjuk el egy közösségről, hogy teljes biztonságot nyújt tagjainak, ha senki sem szorul a peremre, egyetlen magányos sincs. Azonban ez ritkán fordul elő. Ennek ellenére a két magányos tanuló száma *kedvező közösségi légkör*ről tanúskodik, amely valószínűleg *jól irányított és nyugodt*. A kisebb csoportokban pedig az *intimitásnak kedvező, szubjektív légkör* is megteremtődik. Az intimitásnak kedvező légkör abban is megmutatkozik, hogy a fiúk és lányok között erősebb kötődések is megfigyelhetők, amely a kapcsolatoknak, baráti kötődéseknek a mércéje. A szociogramon fellelhető lánckötődések az összekötő csatornák kiterjedését jelzik. A hálózatok kommunikációs csatornaként működnek. Az osztályban a láncalakban elhelyezkedő tagok aránya magas, optimális, vagyis a már említett hírek, híresztelések könnyen terjednek és a *közösség gyorsan reagál* a történésekre.

3.2.1. Kohéziós mutatók értelmezése

A szociometriában a kohézió a csoportdinamikai feszültséget értjük, amelyet a csoport tagjai úgy élnek át, mint szolidaritási tudatot, közösségi érzést, együvé tartozást. Ezek az érzések átszövi az osztály életét, meghatározzák az együttes tevékenységekben való részvételt és a csoport közös ügyei iránti érdeklődést. Továbbá megnyilvánul minden olyan tevékenységben, ami a közösségnek, a társas alakzatnak a létét és annak valóságát hangsúlyozza, erősíti, fejleszti. Dolgozatomban már korábban, *A szociometrikus mutatók* című fejezetben leírtam, hogy többféle mu-

tatóval fejezzük ki azt, hogy egy osztályban alacsony vagy magas a kohézió. Ezeknek a mutatóknak a segítségével fogom elemezni az általam vizsgált osztályt.

1. Kölcsönösségi index

A 24 fős osztályban csak két tanuló magányos helyzetű a többieknek, 22 személynek van kölcsönös kapcsolat.

$$\frac{22}{24} \cdot 100 = 91,67\%$$

Korábban már említettem, hogy a mutató átlagértéke 85-90%. Az általam vizsgált osztályban a kölcsönösségi index értéke ennél magasabb, 91,67%, ami érettebb *csoportosulásra* utal. Ez azt jelenti, hogy az osztályban *magas a kohézió*, tehát az együttesség élménye a közösségi tudatban megnyilvánul.

2. Sűrűségi mutató

Az általam készített kérdőív során az osztályban 85 lett a kölcsönös kapcsolatok száma. Így a kölcsönös kapcsolatok számának és a csoporttagok számának a hányadosa a következő:

$$\frac{85}{24} = 3,54$$

Az átlagövezet 0,9-től 1,1-ig terjed, ehhez képest a negyedik osztály 3,54-es sűrűségi mutatója *nagyon stabil közösségre* utal.

3. Kohéziós index

Ennek a mutatónak a kiszámításához szükségem volt az osztály szociometriailag lehetséges kölcsönös kapcsolatinak a számához. Ezt az $n(n-1)$ képlet segítségével tudtam kiszámolni, ahol az n értéke a csoporttagok száma, esetemben 24. Az osztály lehetséges kölcsönös kapcsolatainak a száma 552.

A kohéziós index:

$$\frac{85}{552} \cdot 100 = 15,4\%$$

A mutató átlagértéke 10-13%. Az osztály kohéziós indexe viszont, 15,4%. A 15% fölé emelkedett értéknél már *magas fokú kohézióról* beszélünk. *Ez az osztály feltehetően képes nagy együttes teljesítményre.*

4. Viszonzott kapcsolatok mutatója

Ez a mutató kifejezi, hogy a deklarált kapcsolatok hány százaléka kölcsönös is egyben. Az adatokat a kölcsönösségi táblázat összesítő oszlopaiból merítettem. A deklarált kapcsolatok száma nevű oszlopban szereplő értékek azt fejezik ki, hogy az adott személy hány társát választotta, hány kapcsolatot nyilvánított, tekintet nélkül arra, hogy a választása viszonzásra talált-e. Az osztályban a deklarált kapcsolatok száma nagyon magas volt, 341 a kölcsönös választások száma pedig 85.

Ezek alapján az osztály viszonzott kapcsolatok mutatója:

$$\frac{85}{341} \cdot 100 = 24,93\%$$

Ennek a mutatónak az átlagértéke 40 és 50 között van, azonban az általános iskolákban, főleg az alsó tagozatú osztályokban a mutató 30 körül mozog. Ennen az osztályban a mutató értéke még a 30%-ot sem éri el. A mutató alacsony szintje a gyerekeknél a *társasa percepció alacsony* szintjére utal, vagyis a vizsgált gyerekekben még nem alakult ki az a készség, amely segítségével saját rokonszenvi irányultságukat el tudják különíteni a tényleges kölcsönös kapcsolattól. Tehát a kapcsolódásaik labilisak.

A kohéziós mutatókon kívül a CM (centrális-marginális) mutató segítségével jellemeztem az osztály alapstruktúráját is. A centrális-marginális mutató átlagértéke 20-50-30. Az osztály szociogramja (4. sz. melléklet) szerint a központi mag abszolút számban kifejezve 4, az ennek befolyása alá vonható társas övezet = 15, az ettől elkülöníthető perem = 5. A mutató százalékban kifejezve: 17-63-30. Az átlagtól való eltérés jól mutatja, hogy az osztályban a központi mag befo-

lyása igen nagy, hiszen a társas övezet 63 %-át a befolyása alá vonja. A perm kiterjedésének az értéke pedig az átlagértékkel megegyezik. A CM mutató is mutatja, hogy a közösség könnyen mozgósítható.

Egy közösség tagjai kapcsolataik szempontjából ötféleképpen helyezkednek el a társas mezőben, ezeknek az átlagértékei a következők: magányosok 12%, páros helyzetűek 8%, lánchelyzet 15%, csillag helyzet 19%, háromszög 12%, négyszög és annál nagyobb alakzat 34%. A 4. osztályban a magányosok száma százalékban kifejezve 8%. Ez az érték kevesebb, mint az átlagérték és ez azt jelenti, hogy az általam vizsgált osztály egy nyugodt légkörű közösség, amely jól irányított. Páros helyzetű tanulók az nincsenek. Lánchelyzetbe az osztály 29%-a tartozik. Ez az érték az átlagértéknél jóval magasabb, ami azt jelenti, hogy a csoportban gyors a kommunikáció, amit már korábbi mutatók is igazolhatnak. Azonban, ha sokan tartoznak lánchalakzathoz az azt is jelenti, hogy a közösség tagjai könnyen befolyásolhatók és nehezen alakul ki stabil közvélemény. Csillaghelyzetbe egy személy sem tartozik. Háromszög alakzatba az osztály 63%-a tartozik. Ez az érték rendkívül magas, az átlagérték ötszörösét is meghaladja. Négyszög alakzat nincs. A háromszög egy zárt alakzat. Ebben az osztályban sokan tartoznak zárt alakzatba, ami azt jelenti, hogy szervezett a közösség, gazdag szokásrendszere van és a kiscsoportok valószínűleg rivalizálnak egymással.

Az osztály csoportszerkezete tömbszerkezet, mivel az alakzat egy nagy kiterjedésű tömb, ami a közösség több mint felét átfogja. A nagyobb gyerekek közösségeiben a tömbszerkezet igen gyakori. A kölcsönösségi index 90% felett van, a sűrűségi mutató pedig jóval 1,1 felett. A tömbnek nem képezi részét egy háromszög és két magányos helyzetű tanuló. Közülük csak az egyik magányos helyzetű tanulót nevezhetjük teljesen peremre szorultnak. A másik magányos helyzetű gyereket többen is választották a pozitív kérdésekre, annak ellenére, hogy kölcsönös kapcsolata nincs. ezért őt a szociogramon közelebb ábrázoltam azokhoz, akik választották őt. A peremre szorult tanulót pedig teljesen elszeparáltan helyeztem el a társas mező "térképén". Őt senki sem választott a pozitív kérdések során. A 3. sz. *melléklet* jól mutatja, hogy összesen 46-szor választották, de csak a negatív kérdések kapcsán. Ennek alapján elmondható, hogy ő nem igazi része a közösségnek és valószínűleg ennek oka valószínűleg nála keresendő.

Az, hogy a központi személyek mely kérdéseken kapták a legtöbb választás, arról árulkodik, hogy melyek az osztály számára fontos értékek. A központi alakzat szereplői a 9-es, 10-es és

13-as tanulók. Véleményem szerint azonban a 13-as tanulót még sem lehet központi személynek tekinteni, mivel a központban szereplő két társán kívül nem rendelkezik más kapcsolattal. Mindazonáltal a gyakorisági táblázat szerint mind a hárman az intellektuális képességekre vonatkozó kérdéseken kapták a legtöbb választást. Pozitív kérdéseken kapott választásaik több mint felét képességekkel kapcsolatos kérdéseken kapták. A tanuló esetében az intellektuális képességek összefüggése kerülnek a szorgalommal és a népszerűséggel. Összességében tehát az osztályban meghatározó érték az intellektuális képességek. Ezek a kérdőíven a matematikával és tehetséggel kapcsolatos kérdésekre vonatkoztak.

A különböző mutatók mind arról árulkodnak, hogy az osztály egy irányított, jól szervezett közösség, amelynek légköre nyugodt. A gyakorisági táblázatból (3. sz. *melléklet*) kiderül, hogy az 1-es számú tanulót 23 főből 19 fő választották a negatív intellektusra vonatkozó kérdésre. A kérdés a tehetségtelenségre vonatkozott. Szomorúnak tartom, azt hogy ezt a fiút ilyen sokan tarják tehetségtelennek. Úgy gondolom minden ember tehetsége valamiben és fontosnak tartom azt, hogy ennél a tanulónál kiderítsék, hogy ő miben tehetséges és a többi tanuló is lássa az ő tehetségét. Szintén nagyon fontosnak tartom azonban újra megemlíteni a 22-es számú tanulót, akinek magányos helyzete igen aggasztó. Mint már említettem ez a személy társaitól egyetlen választást sem kapott, a negatív kérdésekkel kapcsolatban azonban 46-szor is leírták a nevét. Mivel én még csak kétszer találkoztam ezzel a közösséggel, ezért nem ismerem az osztályközösséget, így nem tudom megítélni a tanuló magányosságának az okát. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy érdemes lenne rá figyelmet fordítani és segíteni a közösségbe való kapcsolódását.

3.3. Tapasztalataim a szociometriával kapcsolatban

A szociometriai módszer természetesen nem egy megkérdőjelezhetetlen módszer, de segítségével hasznos tapasztalatokat nyerhetünk. A kapott eredményekből következtethetünk arra, hogy mely tanulókat lenne a legcélszerűbb kijelölni bizonyos feladatok elvégzésére illetve az eredmények hozzájárulnak az valamely pedagógusi feladatok megoldásához. Ez a módszer akkor is nagy segítséget nyújt, amikor a pedagógusnak egy addig ismeretlen osztály elé kerülve kell rövid időn belül átlátni az csoporton belüli rokonszenvi viszonyokat. Továbbá a társas mező struktúrájából kiolvashatjuk, hogy kiket bízunk meg a hírek továbbításával, hogy az információ terjedése minél gyorsabb és hatékonyabb legyen. A felmérés során elkészített gyakorisági táblázatból kiolvashatók a tanulók értékei, amelyeket az iskolai munkák során érdemes hasznosítanunk. Az adatok feldolgozása során kirajzolódott hierarchiát is megismerhetjük és kialakíthatjuk annak megfelelő egyensúlyát. A kohéziós mutatók kiszámítása információt ad a csoportkohézióról és amennyiben fellazulást tapasztalunk, lépéseket tehetünk annak helyreállítására.³¹

A szociometriai módszerrel fényt deríthetünk arra is, hogy az osztályban kik vállalják illetve kikre osztották az iskolai csoportokban leggyakrabban előforduló szerepeket, a „bohóc” és a „bűnbak” szerepét. Az elsőt általában magára veszi az adott tanuló és nem ráosztják. Az ilyen személyek általában az intellektuális területeken alul maradnak azonban nagy népszerűségnek örvendenek. Ezen jellemzőket a gyakorisági táblázat jól mutatja, így könnyen kiolvasható, hogy mely tanuló helyezkedik el ebben a szerepben. Az általam végzett kutatás tapasztalataiból nem tudom kiszűrni, hogy ki az osztály mókamestere, mert ebbe a közösségben az intellektualitás egyenes arányosságban jelenik meg a népszerűséggel. Azonban az jól látszik, hogy kire osztották a „bűnbak” szerepét. Ezt a gyakorisági táblázatból és a szociogramból egyaránt könnyen ki lehet következtetni. Én arra a következtetésre jutottam, hogy az általam végzett kutatás során ez a 22-es számú tanuló.³²

³¹ Mészáros Aranka (1997, szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

³² Ld. u.ott.

4. Összegzés

Összegzés képen elmondhatom, hogy a vizsgálat során szerzett tapasztalataim összhangban állnak a szakirodalommal. A 10 éves korú gyerekekkel végzett vizsgálat megerősíti *Freud pszichoszexuális elméletét*, miszerint a 6 és 12 közötti korosztályra a nemi vágyak lappangása jellemző, más néven a *látencia*. Amint, már korábban említettem erre az időszakra az a jellemző, hogy az intellektuális és szociális területek előtérbe kerülnek a szexuális vágyakkal szemben. A vizsgálat során ez abban mutatkozik meg, hogy az osztályban a meghatározó értékek az intellektuális képességek. Továbbá a szociogramon az is jól látszik, hogy a fiúk és lányok elkülönülnek egymástól, egyetlenegy közvetlen kapcsolat van ellentétes neműek között.

A tanulók kapcsolatainak jellemzése megfelel *Piaget kognitív elméletében* a korcsoportra vonatkozóan leírtakkal. A gyerekek között megnövekvő intimitást, kölcsönösségre való igényt a kapcsolataik erőssége mutatja. Mint már egy korábbi fejezetben említettem a műveleti szakasz legfontosabb jellemzője az, hogy a kapcsolatok túlnyomó része az azonos neműek között van. A 4. osztály szociogramja ezt megfelelően jól tükrözi. Véleményem szerint a bűnbakképzési hajlamra pedig a 22-es tanuló a megfelelő példa.

Kitekintésképpen a jövőre nézve el szeretném mondani, hogy úgy gondolom, a későbbiekben egy *longitudinális* vizsgálat keretében érdemes lenne újra megvizsgálni az osztályt. Ezért később, 3 év múlva tervezem másodszor is elvégezni velük a vizsgálatot, amikor egy másik fejlődési szakaszba lépnek. Remélem a magányosok száma csökkenni, a pozitív kapcsolatok száma pedig nőni fog.

Irodalomjegyzék:

1. Dr. Balogh László (2006): *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban*. Urbis Könyvkiadó, Budapest.
2. Cole, M., Cole, S. R. (2006): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
3. Czédliné Bárkányi Éva (2011): *Pedagógiai értékelés. Segédanyag a Pedagógiai értékelés modul tanulmányozásához*. TÁMOP-4.1.2-08/1/B-2009-0005 pályázat.
4. Hewstone, M., Stroebe, W. (2007, szerk.): *Szociálpszichológia*. Akadémiai kiadó, Budapest.
5. Kelemen László (1973): *Pedagógiai pszichológia alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
6. Kósáné dr. Ormai Vera (1998): *A mi iskolánk. Nevelés pszichológiai módszerek az iskola belső értékelésében*. Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest.
7. Kósáné dr. Ormai Vera, Porkolábné Balogh Katalin és Ritoók Pálné (1984): *Neveléslélektani vizsgálatok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
8. Kovács Mariann (2006): *Amit a hallgatónak tudni illik a: személyiségről*. SZEK - Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
9. Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris Kiadó, Budapest.
10. Mészáros Aranka szerk. (1997, szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
11. N. Kollár Katalin, Szabó Éva (2004, szerk.): *Pszichológia Pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest.
12. Petrusek, M. (1972): *Szociometria. Elméletek, módszerek és technikák*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
13. Szatmáriné Dr. Balogh Mária, Járó Katalin (1996): *A csoport megismerése és fejlesztése. (Bevezetés a csoport megismerésének és fejlesztésének problémáiba leendő pedagógusok számára)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
14. Tóth László dr. (2004): *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

Mellékletek

1. sz. melléklet: Kérdőív

Saját neved:

Osztály:

Iskola: Savio Szent Domonkos Katolikus Általános Iskola és Óvoda

1. Szerinted ki lesz a legsikeresebb majd felnőttként az osztályból?

.....

.....

.....

2. Ha bajba kerülnél, osztálytársaid közül kire számíthatnál a leginkább? (Ki segítene?)

.....

.....

.....

3. Kire számíthatnál a legkevésbé?

.....

.....

.....

4. Ki közületek a legszorgalmasabb tanuló?

.....

.....

.....

5. Kit tartasz közületek a legtehetségesebbnek?

.....

.....

.....

6. Ki szerinted a legkevésbé tehetséges?

.....

.....

.....

7. Kit szeretsz legjobban az osztálytársaid közül?

.....

.....

.....

8. Ha lenne egy titkod, kinek mondanád el legszívesebben?

.....

.....

.....

9. Kinek nem mondanád el a titkodat semmiképpen sem?

.....

.....

.....

10. Kik azok a gyerekek, akiket az osztályban a legkevesebben szeretnek?

.....

.....

.....

11. Kinek van az osztályban a legjobb érzéke a matematikához?

.....

.....

.....

12. Kik azok, akiket a tanárok a legjobban kedvelnek?

.....

.....

.....

Sajátkészítésű kérdőív alapjául: Tóth László dr. (2004): Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

2. sz. melléklet: Az osztály kölcsönösségi táblázata

																										Deklarált kapcsolatok száma	Kölcsönös választások			
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.		3×	2×	1×	Ö	
1.			1	1,4,8,11	8			3,6,9,10	4,9,12	4,12	5	2,7,11	12		2,7	3,6,9,10		3,5,10		9			1,2,5,7,8,11		14	2	2	1	5	
2.	6			12		3,5		9,10	1,4,5,12	1,2,4,5,7,8,12	10		4,11	11		3			1,2,7,8,11		2,7,8	3,6,9,10	6,9		14	1	1	0	2	
3.	6,9,10			1,2,4,5,7,8,11,12	1,7,8,	6		3,10	1,2,4,5,7,8,11,12		4		11,12				6	2,5		9	3	3,9,10		13	2	1	1	4		
4.	6	1	2,7,8		2,7,8,11			6,10	4,11,12	4,9,12	4		9	2,5,7		3,10		3,6,9	1		1	10		15	3	2	1	6		
5.	6		1,2,7,11	1,2,4,7,8,11				3,9,10	2,4,5,7,8,11,12	4,12	5		12			3,6,9,10			5				3,6,9,10	8	12	1	2	1	4	
6.		3,9	1	1,4,5,11,12			8,9	10		12	4		11			2,7,10	2,7				3	6		12	0	0	3	3		
7.	6	3,9,10	12							4,11,12	4,12		2		1,7	1,2,6,8	7,8		4,5,11		6,9,10	3,9,10	1,2,5,7,8,11	13	0		1			
8.	3,6,9								2,5,12	11,12	7,8	6	11,12			2		1,2,4,5,7,8	1,11	4,7,8		3,6,9,10	3,10		12	3	2	1	6	
9.	6,10		2,5,7	1,4,11	5,11			3,9		1,4,7,8,12	12		4,7,11,12					8	5	2		3,6,9,10	3,6,9		13	3	2	1	6	
10.	6,9,10		9	4,11,12				10	1,2,4,8,11,12			6	1,2,5,7,8,11,12		9	3		2,4	1,7	5	3	6,1			14	3	1	0	4	
11.	3,6	1,10		1,4,11	11	10	5	2,5,7,8	1,2,4,5,8	2,12			4,9,12	3,12		9	9		11	6,8	10	6			17	0	1	1	2	
12.	1,2,7,8			1,11,12	12	3	6	6,9,10	4,12	4,5	5			3	7	2,10		6	5,8,11			3,9,10	1,2,7,8	11	17	1	1	2	4	
13.	3,6,10			1,4,11,12				6,10	1,2,4,7,8,11,12	1,2,4,5,7,8,11,12	5	3,6						2	5	7	3,9	9,10	9		13	2	0	1	3	
14.	3,5,9			1,2,5,7,8,11,12	11	1	7,8	3,6	4,7,11	4,12	4		5			1		6	1,5	6	9,10	3,9,10		8	17	1	1	0	2	
15.	6,10	9	12	1,2,4,5,8,11	1,2,4,5,7,8,11,12		12	6,9,10	4,7,11					5,7,8		3			1		3	3,6,9,10		13	0		0	1	1	
16.	6,9,10			4,5,11		1,3,4,5,7,8,11,12	7,9			4		10,11					1,2,7,8,12	3	3			6	6,10	9	12	2	0	0	2	
17.	2,6			4,8	1	4,7,8,11	3,9	6,10	4		12		5	2,11	3	2,7,8			1,5,11	6,12	3,10,1		9	9	17	1	0	1	2	
18.	3,6,9,10		11			11		1,4,5,7,8,12	4	2	2,8	6	4,7		3	5			5,11	1,2,7,8,12	3,6,9,10	9	10		16	2	1	0	3	
19.	6	1,7			5		2,7,8	3,6,9,10,12	4,12	2,4,7,8,11			4,5	3,9				6			1	9,10	3,10	8,11	14	0	1	3	4	
20.	1,2,6							6,9,10,11	1,2,4,7,	4,8	5,7,8,	2	4			3	11	1,7,8,12	1,5,11,12			3,9,10	3,6,9,10		13	1	0	3	4	
21.	6	2,7,8		1,4,11,12		5,11		3,9,10	1,2,4,12	1,4,5,7,8,12	9,10			11					2,5,7,8			3,6,10	3,6,9		12	1	1	1	3	
22.		2	1,11	1,2,4,5,7,8	2,5,7			3,6,9,10	3,11,12	3,12	9	6	12		9	1,4,7,8,10		6,11	5	8				4	16	1	0	2	3	
23.	2,6,7		3	1,4,5			11,1	3,9,10	4,5,	1,4		2,7,8	1		6	9	5	11	3	6	9	10		2,7,8,12	18	2	1	5	8	
24.	6,10	3	1	1,4,5,8,11		7	7,8	9	4,11,12	1,4,5,	3	2									6,9,10	3,6,9,10	2,8,12		14	1	1	0	2	
Ö:	21	9	12	18	11	10	10	21	22	21	15	12	16	9	7	17	6	14	20	11	15	20	15	9	341	33	22	30	85	

3. sz. melléklet: Az osztály gyakorisági táblázata

	Pozitív kérdések														Negatív kérdések					Összegezve
	Rokonszenvi	Bizalmi	Érvényesítés	Képesség szerinti választás				Népszerűség	Összegezve						Negatív intellektus	Bizalmatlanság	Szolidaritás hiánya	Negatív társas helyzet	Összegezve	
				Intellektuális		Szolidaritás	Szorgalom		Rokonszenvi	Bizalmi	Érvényesítés	Képesség	Népszerűség	Összegezve						
				Tehetség	Mate- matika															
7	8	1	5	11	2	4	12							6	9	3	10			
1.	2	1	2	1	0	4	0	0	2	1	2	5	0	10	19	6	5	8	38	48
2.	2	1	3	0	0	2	0	0	2	1	3	2	0	8	0	3	3	2	8	16
3.	3	1	4	1	2	3	0	0	3	1	4	6	0	14	0	1	1	0	2	16
4.	4	8	14	8	14	5	13	7	4	8	14	40	7	73	0	0	0	0	0	73
5.	4	4	2	4	5	3	1	2	4	4	2	13	2	25	0	0	0	0	0	25
6.	3	2	2	2	4	0	2	1	3	2	2	8	1	16	1	0	3	0	4	20
7.	4	4	0	1	1	1	0	2	4	4	0	3	2	13	1	3	1	0	5	18
8.	2	2	1	2	2	1	1	1	2	2	1	6	1	12	10	12	9	16	47	59
9.	6	5	7	6	10	8	19	15	6	5	7	43	15	76	0	1	1	0	2	78
10.	5	6	6	5	3	5	17	12	5	6	6	30	12	59	0	1	0	0	1	60
11.	1	3	0	5	0	1	2	1	1	3	0	8	1	13	0	2	1	2	5	18
12.	2	1	0	0	3	5	0	0	2	1	0	8	0	11	5	0	1	1	7	18
13.	3	1	2	4	5	1	5	8	3	1	2	15	8	29	0	2	0	0	2	31
14.	3	1	1	1	3	1	0	1	3	1	1	5	1	11	0	1	3	0	4	15
15.	2	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	1	0	3	1	2	2	0	5	8
16.	3	3	3	0	0	5	1	0	3	3	3	6	0	15	3	4	5	6	18	33
17.	3	2	1	1	1	2	0	1	3	2	1	4	1	11	0	0	0	0	0	11
18.	2	3	2	2	2	3	2	1	2	3	2	9	1	17	6	1	3	1	11	28
19.	3	3	8	12	8	3	1	1	3	3	8	24	1	39	0	0	2	0	2	41
20.	3	4	1	1	0	2	1	2	3	4	1	4	2	14	4	1	0	0	5	19
21.	1	1	2	0	0	1	0	1	1	1	2	1	1	6	3	6	6	5	20	26
22.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	12	11	13	46	46
23.	2	3	2	1	1	3	0	1	2	3	2	5	1	13	6	8	7	7	28	41
24.	2	5	1	1	3	2	1	1	2	5	1	7	1	16	0	2	0	0	2	18
Összegezve	65	64	64	58	67	62	66	58	65	64	64	253	58	504	69	68	64	61	262	766
Eloszlás	23	22	19	18	16	22	13	17	23	22	19	23	17	23	12	18	17	10		
E. mutató	2,8	2,9	3,4	3,2	4,2	2,8	5,1	3,4	2,8	2,9	3,4	11,0	3,4	21,9	5,8	3,8	3,8	6,1		

4. sz. melléklet: Az osztály szociogramja

